

Osudy varhan severočeské těžební oblasti

Vít HONYS

ANOTACE: *Rozvoj povrchové těžby hnědého uhlí v druhé polovině 20. století znamenal v souvislosti s likvidací řady kostelů v severočeských okresech Chomutov, Most, Teplice a Ústí nad Labem i fond varhan, z nichž mnohé byly devastovány již v období 50.–60. let 20. století. Většina nástrojů z likvidovaných kostelů se dostala na Moravu či Slovensko, jen ojediněle do jiných kostelů diecéze; několik cenných nástrojů z období baroka a klasicismu přitom zaniklo nevratně. Počet varhanních nástrojů této oblasti tak klesl přibližně na třetinu původního stavu.*

Rozšíření povrchové těžby uhlí v podkrušnohorské oblasti ve druhé polovině 20. století přineslo zánik mnoha sakrálních objektů těžební oblasti severozápadních Čech a také početné ztráty na jejich interiérovém vybavení, mezi které patřily vedle oltářních architektur, kazatelen a jejich výzdoby ve většině případů také varhany. Následující příspěvek je pokusem o zhodnocení dopadu těžební činnosti na fond varhanních nástrojů sledované oblasti.

Oblast těžební činnosti zahrnovala především území bývalých okresů Most, Chomutov, částečně i Teplice a Ústí nad Labem, s perspektivními zájmy přesahu až na severní hranice okresu Louny. Údržba církevních kultovních objektů, v nichž se varhany nacházely, podléhala tou dobou v duchu zákona o hospodářském zabezpečení církví státem č. 218/1949 Sb., a návazného vládního nařízení Státnímu úřadu pro věci církevní (dále SÚPVC) a po jeho zrušení roku 1956 především církevním odborům krajských a okresních národních výborů představovaných tzv. církevními tajemníky. Velmi okleštěná státní památková péče až do vydání zákona č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách, měla minimální možnosti osudy církevních uměleckých památek ovlivňovat, mimo jiné i pro neochotu poskytovat potřebné údaje ze strany SÚPVC a také z důvodů ideologicko-politických, včetně nezájmu o liturgicky nevyužívané kostely, jejichž množství právě ve sledované oblasti rychle narůstalo.¹ Ale ani po vydání zmíněného zákona o kulturních památkách se situace příliš nezlepšila. Přes potenciální možnost širokého rozsahu ochrany památek totiž principy péče o ně systémově zůstaly stejné. Při provádění evidenci kulturních památek se u památek movitých, mezi které byly řazeny i historické varhany, v rámci zápisů do tzv. státních seznamů památek uplatňovalo kritérium výběrovosti. Velkorysé metodické ambice ohledně ochrany historických hudebních nástrojů, proklamované na celostátní odborné platformě již od roku 1946 i na stránkách časopisu *Zprávy památkové péče* a vrcholící schválením stručné

1

směrnice o postupu při opravách památkově cenných hudebních nástrojů, tak v důsledku politické situace 50. let nemohly mít reálné pozitivní výsledky v terénní praxi.² V následujících letech byl v rámci péče o historické varhanní stroje využíván princip tzv. státních expertů z řad varhanních interpretů pro nástrojovou stránku historických varhan, jejichž názor však opožděně odrážel deformované názory hnutí Orgelbewegung a posléze se stal v souvislosti s problematičtějšími akcemi obnovy, které byly limitované i absencí odborně kvalifikovaných varhanářů, předmětem rostoucí kritiky.³ Hlubší zájem o hudebněhistorické hodnoty varhanních strojů se začal pod vlivem specialistů vně oboru pozvolna projevovat v památkové péči až od poloviny 80. let 20. století.

Výše zmíněné oblasti v období do odsunu původního jazykově německého obyvatelstva charakterizovala vesměs vysoká hudební kultura chrámových kůrů. Skladbou fondu varhanních

Obr. 1. *Varhany z loketské dílny v kostele Narození Panny Marie v Bystřici u Chomutova s částečně devastovaným píšťalištěm. Foto: NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem, 1966.*

■ Poznámky

1 Blíže viz: Kristina Uhlíková, *Ochrana sakrálních památek v českých zemích v letech 1945–1958, Zprávy památkové péče* LXV, 2005, s. 335–339.

2 Jiří Belis – Petr Koukal – Radek Lunga et al., *Péče o varhany, zvony, jejich památková ochrana*, Praha 2006, s. 23–24.

3 Vzhledem k oborovému oddělení od vývoje v západní Evropě v našich poměrech dlouho přežívala univerzalistická představa varhanních interpretů o ideální rekonstrukci historického nástroje formou propojení původní strojové substance s rozšiřujícími vymoženostmi novodobého varhanářství prostřednictvím přístavků (zpravidla v pneumatické traktuře) či dílčích úprav za účelem eliminace jejich interpretačních limitů (krátké spodní oktávy, omezený rozsah pedálu), aby na těchto nástrojích bylo možno interpretovat

nástrojů šlo o oblast poměrně nehomogenní. Vedle menšího počtu dochovaných nástrojů období 18. století s dominancí nástrojů loketské varhanářské dílny ji charakterizovalo výrazné zastoupení nástrojů období klasicismu a počínajícího varhanářského romantismu 19. století reprezentovaných dílnami Fellerů, Guthů, Gröblů, chebských Müllerů a Predigerů a dále „reformních“ nástrojů vzniklých pod vlivem tzv. řezenské reformy duchovní hudby závěru 19. století od firem Rieger, Schiffner, Kryštof Müller, Martin Zaus, ojedinele i jiných (např. Rejna a Černý, Josef Breinbauer).⁴ V jejích stínu dožívala do počátku 20. století činnost lokálních, často poloamatérských dílen udržujících starší varhanářské dispoziční principy ve spojení s mechanickou trakturou a zásuvkovou vzdušnicí (např. Stefan Müller v Křemýži u Teplic). V případě protestantských kostelů byly značnou měrou zastoupeny varhanářské firmy německé (Jahn, Walcker, Ladegast). Možnosti zejména bohatých městských farností či klášterních komunit vedly ještě na přelomu 20. a 30. let 20. století k přestavbám některých historicky hodnotných nástrojů na pneumatický systém s pozdně romantickou dispozicí a s ojedinelými náznaky pronikajícího hnutí Orgelbewegung (Krupka, kostel Nanebevzetí Panny Marie, Kadaň, kostel Povýšení sv. Kříže, Most, kostel Nanebevzetí Panny Marie – velké varhany, Osek, klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie – velké varhany, zde již s užitím elektropneumatické traktury).⁵

K občasným utilitárním přesunům některých varhanních nástrojů docházelo samozřejmě již dříve. Přineslo je již období josefínských reforem konce 18. století – takto se například do kaple sv. Anny v Počeradech (okr. Louny) dostal cenný barokní nástroj Tomáše Schwarze z kůru zrcadlové kaple Klementina v Praze (od roku 1979 opět přemístěný na své původní místo a restaurovaný do funkční podoby). K dalším přesunům docházelo v období poslední třetiny 19. století v souvislosti s pořizováním nových nástrojů – v některých případech byl vysloužilý, ale funkční nástroj prodán do jiného kostela, ojedinele dokonce mezi farnostmi odlišných konfesí. Například do klasicistního katolického kostela sv. Václava v Želenicích nad Bílinou (okr. Most) byly roku 1894 koupeny starší jednoduše mechanické zásuvkové soustavy s 11 rejstříky, postavené roku 1860 chebským varhanářem Josefem Müllerem pro evangelický kostel v Karlových Varech.⁶ Také do kostela Všech svatých v Krbicích (okr. Chomutov) byly roku 1898 koupeny starší varhany z dílny Fellerů (?) z evangelické modlitebny v Chomutově, kde byl pořízen nástroj nový.⁷ Provizorní starší jednoduše mechanický zásuvkový nástroj poskytnutý po roce 1906 fir-

mou Heinricha Schiffnera na období do vybudování nových varhan kostelu Panny Marie v Dubí (okr. Teplice) se v blíže nezjištěném období před 2. světovou válkou dostal dokonce až na Slovensko.⁸ Další přesuny se uskutečnily na Teplicku v souvislosti s omezením využívání některých sakrálních objektů nedlouho po odsunu německy hovořícího obyvatelstva za podílu v Teplicích-Trnovanech usazeného varhanáře Ladislava Hausera. Roku 1951 přenesl do bývalého evangelického chrámu, převzatého Církví československou husitskou jako sbor Prokopa Velikého v Teplicích, po odstěhování tamějších Jahnových varhan do lounského evangelického sboru monumentální pneumatické varhany firmy Walcker z vyhořelého trnovanského secesního Kristova kostela, kam byly v následujícím roce umístěny malé dvoumanuálové varhany firmy Eule z roku 1934 z opuštěného evangelického kostela ve Věštanech (zbořen roku 1977). Obdobně přemístil roku 1954 dvoumanuálové pneumatické varhany L. Boschera z protestantské modlitebny v Dubí do modlitebny sboru Českobratrské církve evangelické v Teplicích ve Sládkově ulici. V letech 1948–1949 došlo také k přesunu velkých varhan bratří Fellerů z teplického děkanského kostela sv. Jana Křtitele, zřejmě v důsledku nerealizovaného plánu na stavbu nových varhan, do kostela sv. Václava a Blažeje v Děčíně kutnohorskou firmou Melzer.⁹

Pro období do pořizování tzv. státních seznamů movitých památek v 60. letech 20. století existuje o osudech varhan z oblastí ohrožených těžbou minimum informací (jak v dobových dokumentech, tak ve spisových fondech příslušných farních úřadů). Nevíme tedy, jak zanikl např. cenný pozdně barokní pozitiv Jiřího Dvorského z roku 1730 z kaple roku 1958 zcela zbytečně zbořeného barokního špitálu v záměcké zahradě v Duchcově, malý pneumatický nástroj firmy Kryštof Müller z již počátkem 60. let zdevastované kaple sv. Dionýsia v Braňanech (okr. Most) či nástroj v nevyužívaném kostele sv. Vavřince a Štěpána v Račicích (okr. Chomutov).¹⁰ V Košťanech (okr. Teplice) po zboření zdejšího kostela Povýšení sv. Kříže roku 1950 a přesunu bohoslužeb do náhradních prostor bývalého tanečního sálu na periferii obce byly z původních varhan firmy Heinrich Schiffner zachráněny aspoň prospektové píšťaly z cínové slitiny, zatímco pro liturgickou potřebu zde byly instalovány podobné malé varhany téže firmy z neznámé lokality.¹¹ Nejvíce informací je zachováno o transferu jednoduše mechanických varhan Kryštofa Müllera z počátku 20. století z vykláze-ného kostela sv. Jakuba v Ervěnicích (okr. Most) do kostela Nanebevzetí Panny Marie ve Vyskeři (okr. Semily), který provedl varhanář Bohumil Žlutouk v roce 1960.¹² Torzovitě jsou

■ Poznámky

díla severoněmecké varhanní literatury, především J. S. Bacha. V tomto duchu a s minimálními ohledy k materiálové i zvukové autenticitě původních píšťal probíhaly téměř všechny památkové rekonstrukce vybraných historických nástrojů až do 80. let 20. století. Institut státních znalců v systému památkové péče podrobil kritice a obvinění z propojení se zájmy tehdejších státních varhanářských podniků již počátkem 80. let 20. století Pavel Klikar s upozorněním na kritický stav fondu historických varhan. Blíže viz: Pavel Klikar, K problému historických varhan v Čechách, *Památky a příroda* VII, 1982, s. 526–581.

⁴ Dosavadní publikace k historii varhan a varhanářství zpracované Tomášem Horákem se sledované oblasti dotýkaly jen okrajově, šlo především o okresy Ústí nad Labem, Děčín (viz pozn. 9, 29, 32, 44), Louny a Litoměřice. K varhanám teplického okresu Vít Honys, K vývoji varhan a varhanářství na Teplicku, *Zprávy památkové péče* LIV, 1994, s. 14–24; další literatura v pozn. 11 a 42. Informace k nástrojům sledované oblasti využívají aktuálních výsledků terénních i archivních průzkumů autora a Tomáše Horáka.

⁵ K zastáncům hnutí Orgelbewegung patřil v této době žatecký varhaník a pozdější autor organologických studií Rudolf Quoika, pod jehož vlivem byla koncipována také velkorysá, ale nedokončená přestavba varhan v nedalekých Postoloprtech Ladislavem Hauserem. Blíže viz: Torsten Fuchs, Der Chobote: Eine böhmische Reaktion auf die Orgelbewegung der 1920er Jahre, in Idem (red.), *Die böhmischen Länder als Orgellandschaft. Festschrift Hans Nadler*, Praha 2005, s. 139–145. V případě přestavby a rozšíření velkých varhan děkanského kostela v Mostě Ladislavem Hauserem roku 1932 lze ocenit zachování většiny původního píšťalového fondu Václava Starcka na vzdušnicích s nižším tlakem.

⁶ Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Most, fond Farní úřad Želenice, kniha 1 – Memorabilia Ecclesiae Selnicensi, nepaginováno.

⁷ Národní archiv (dále jen NA) Praha, fond Zemský úřad 1914 – 16, Katastr varhan, kart. 416, Körbitz.

⁸ K nálezu nástroje z Dubí poskytl laskavé sdělení Martin Cepko; transfer z Dubí doložen štítkem s německým označením nákladové stanice.

⁹ Tomáš Horák, *Varhany a varhanáři Děčínska a Šluknovska*, Děčín 1995, s. 26.

¹⁰ Blíže k likvidaci duchcovského špitálu: Marian Hochel, Ve věci „hospitál, Duchcov, důvěrné“, *Monumentorum Custos*, 2011, s. 15–60.

¹¹ Vít Honys, *Varhany a varhanářství Duchcovska*, Duchcov 2012, s. 24–25.

¹² Konzistorní archiv biskupství (dále jen KAB) Litoměřice, sign. 3 II A 2, sloha Ervěnice, korespondence mezi administrátorem farnosti a litoměřickou biskupskou konzistorií z 24. 7. 1959 a 5. 8. 1960. Na svou dobu ojedinelý je zde názor administrátora, aby zařízení nebylo při hledání nového umístění „trháno“ a pokud možno jako soubor zůstalo v jiném kostele ve farnosti (navržen kostel v Malém Březně), což nebylo naplněno. Varhany s umělecky diskutabilním systémem rejstříkových extenzí obsahují v prospektu původní cínové prospektové píšťaly.

známé osudy nástrojů z kostelů zlikvidovaných výstavbou přehradní nádrže Nechranice u Chomutova v bezprostředním kontaktu s těžební oblastí v 60. letech 20. století, kdy v srpnu roku 1960 byly dvěma muži z Myšlenic u slovenského Pezinku rozebrány v kostele v Dolanech (okr. Chomutov) šestirejstříkové varhany (se 3 kovovými rejstříky již torzálními, údajně dílo firmy Markus-Zeidler z Mariánských Lázní) a transportovány na Slovensko vlakem, zatímco v sousedním lomazickém kostele varhany již nebyly „k ničemu“ (oproti tomu při výstavbě vodního díla Přísečnice v Krušných horách na přelomu 60. a 70. let 20. století již byly alespoň dochované funkční nástroje demontovány a přeneseny do jiných kostelů v diecézi).¹³

Již v období 50.–60. let 20. století podlehla řada varhan z minimálně využívaných či zcela nevyužívaných kostelů a kaplí, z nichž některé pod vlivem místních orgánů získaly druhotné využití jako skladovací prostory, vandalismu místního obyvatelstva, většinou z řad dospívající mládeže. Obětí se stával hlavně kovový píšťalový fond, který mládež zaujal zvukem píšťalových letic z kůru na dlažbu kostela či z návrší do vody v blízkém okolí. Devastovaný píšťalový fond již nefunkčních varhan, částečně rozházený po celém kostele, byl například konstatován již v závěru června roku 1952 při úředním předání bývalého piaristického kostela Nanebevzetí Panny Marie v Mostě pravoslavné církvi (šlo o novější nástroj ve velmi hodnotné členité rokokové skříni, který za nejištěných okolností v pozdějších letech zcela zanikl).¹⁴ Odcizení varhanních píšťal z kostela v Soběsukách (okr. Chomutov) v roce 1953 oznámil administrátor farnosti dokonce přímým dopisem SÚPVC, za což si vysloužil výtku za nesprávný subordinační postup; pachatele s píšťalami v kufrech sice příslušníci SNB zadrželi, není však známo, s jakými následky.¹⁵ Docházelo i ke kompletní celkové devastaci píšťalového fondu či jeho odcizení, jako např. u dvoumanuálových varhan Josefa Predigera v později zbořeném kostele sv. Štěpána v Bílině v letech 1962–1963.¹⁶ Z iniciativy tehdejšího inspektora kultury ONV v Mostě byly roku 1963 převezeny malé, ale funkční varhany z chátrající kaple v Hořanech u Mostu do hudební školy v Mostě v představě, že jde o majetek československých státních statků, jimž tehdy patřil zámek i s architekturou kaple; nepochybně z odůvodněné obavy před jejich devastací (varhany však byly církevním majetkem).¹⁷ Ke zhoršujícímu se stavu dosud funkčních varhan přispělo v řadě případů i to, že především ve venkovských lokalitách postupně ubývalo, zejména od doby normalizace, také varhaníků.

Nejrozsáhlejší likvidace obcí s jejich kostely probíhala však v rozmezí 60.–80. let 20. století.

Počet varhanních nástrojů dané oblasti, které byly zaneseny do státních seznamů kulturních památek, byl poměrně nízký – ve všech čtyřech výše zmíněných okresech dohromady 15 nástrojů. Ve srovnání se sousedními severočeskými okresy, v nichž těžební činnost neprobíhala, je to číslo výrazně disproportionální – např. v okrese Litoměřice to bylo 19, v okrese Louny 8 nástrojů. Přitom však nelze říci, že by odborné organizace státní památkové péče byly v té době vůči hodnotám varhan těchto oblastí zcela pasivní. Dochované kopie expertizních posudků vybraných varhan dosvědčují, že v průběhu roku 1965 bylo uskutečněno do této oblasti několik společných výjezdů dr. Jakuba Pavla ze Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody (dále SÚPPOP) a tzv. státního experta pro historické varhanní nástroje prof. Jana Bedřicha Krajse. Tyto zpravidla jednostránkové posudky stručně popisovaly architektonické a výtvarné řešení nástroje i nástrojovou část včetně rejstříkové dispozice a zaznamenávaly stav, přibližnou dataci, stručné hodnocení významu a někdy i odhadní cenu.¹⁸ Měly být zřejmě také podkladem k zanesení vybraných nástrojů do vznikajících státních seznamů památek.

Jak již bylo řečeno, u varhan a dalšího movitého vybavení se v souladu s tehdy platným zákonem o kulturních památkách uplatňoval princip selektivního zápisu „pouze nejvýznamnějších památek“. S ohledem na předpokládané záměry demolice v souvislosti s šířením povrchové těžby byly v těchto oblastech snahy o zanesení nemovitých i movitých věcí do státních seznamů památek mnohdy bezvýsledné, aby v budoucnu nevznikaly z dobového pohledu „zbytečné problémy s památkáři“ (při procesech rušení památkové ochrany). Za památkově chráněný byl tedy považován pouze omezený výběr nástrojů, zpravidla s reprezentativně vyzdobenou barokní či rokokovou skříní, bez přiměřeného zohlednění hodnot varhanních strojů, v nichž se tehdejší nepočtení pracovníci památkové péče v podstatě nevyznali.

Vlastní proces likvidace církevních památek v zájmových územích povrchové těžby probíhal tak, že po sejmutí případné památkové ochrany z objektu následovalo jeho vykoupení Severočeskými hnědouhelnými doly za úředně stanovený finanční odhad a vydání demoličního výměru, přičemž vlastník vybavení, tj. příslušný farní úřad, současně či s jistým předstihem řešil vystěhování a deponování či nové umístění jeho vybavení (v případě památkově chráněného vybavení ve spolupráci či po dohodě s památkovými orgány). S ohledem na velké množství demoličních záměrů to stavělo příslušné farní úřady, ale i památkové orgány a organizace do vypjatých situací ohledně zajišťování transferů (jen transfer vybavení ervěnického kostela

údajně přesáhl 10 plně naložených nákladních aut), depozitních prostor a souběžného provádění změn v evidenci. Z dobové korespondence mezi farními úřady a konzistoří vyplývá, že pro množství opakovaných transferů vybavení mezi kostely se nezdálo ztrácel přehled o tom, který inventář kostelního vybavení je ještě aktuální. V případě varhan, které až na malé výjimky obvykle nebyly vyhodnoceny jako památkově chráněné a nebyly ještě vandalsky zničené, docházelo velmi často k odprodeji do jiného kostela mimo území diecéze, nejčastěji až na Moravu či Slovensko, kde vysoká návštěvnost kostelů, a tudíž i možnosti farností umožňovaly opravu a novou instalaci. Současně se také severočeským farnostem dostalo protihodnotou finančních zdrojů využitelných na nutné opravy jiných kostelů. Jen v menšině případů došlo k přesunu nástrojů do jiného kostela v rámci diecéze či vikariátu.

O těchto transferech jsou v období do přelomu 60. a 70. let 20. století ve spisových materiálech často jen stručné informace. Například o varhanách z neoslohového kostela sv. Anny v Komořanech (okr. Most) se dovídáme z dopisu duchovní správy Krajskému středisku stát-

■ Poznámky

13 KAB Litoměřice, sign. 3 II A 2, sloha Dolany, záznam administrátora farnosti z 27. 8. 1960. Ze zátopové oblasti přísečnické přehrady např. Schiffnerovy dvoumanuálové pneumatické varhany z farního kostela v Přísečnici byly přeneseny do kostela sv. Petra a Pavla v Žitenicích u Litoměřic, ještě mladší pneumatické dvoumanuálové varhany firmy Tuček z kostela z Rusové do kostela Panny Marie v Klášterci nad Ohří (kam ovšem funkcionalistický projekt tvořený hradbou zinkových píšťal a vsazený mezi křídla skříní dnes nefunkčního nástroje z roku 1698 příliš nezapadá).

14 KAB Litoměřice, sign. 3 II A 2, sloha Most, zápis o předání kostela pravoslavné církvi z 28. 6. 1952.

15 KAB Litoměřice, sign. 3 II A 2, sloha Nové Sedlo, dopis administrátora farnosti Nové Sedlo u Žatce SÚPVC z května 1955.

16 Výše uvedený druh zábavy s varhanními píšťalami dokládají nahodilě vzpomínky pamětníků v Jeníkově (okr. Teplice), Prackovicích nad Labem (okr. Ústí nad Labem) i jinde. K devastaci píšťalového fondu varhan kostela sv. Štěpána v Bílině viz: SOKA Teplice, fond ONV Teplice – odbor kultury 1960–1990 (1992), k. č. 16, inv. č. 22 – Materiály z jednání s NV 1978–1989, MěNV Bílina.

17 KAB Litoměřice, sign. 3 II A 2, sloha Slatinice, dopis mosteckého děkana J. Knespla biskupské konzistoři v Litoměřicích ze 3. 10. 1963, č. j. 121/63.

18 Kopie těchto elaborátů jsou dnes částečně zachovány v tzv. archivu těžební oblasti Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště (dále jen NPÚ, ÚOP) v Ústí nad Labem a ve spisových složkách příslušných farností KAB Litoměřice.

2

3

Obr. 2. Vzdušnice pozitivu Ignáce Schmidta v soukromém majetku – pozůstatek varhan kostela sv. Václava v Čachovicích. Foto: Martin Poláček, 2016.

Obr. 3. Hrací stůl varhan K. A. Schrödera ze zbořeného evangelického kostela v Chabařovicích, druhotně užitý ve varhanách SCCŠH ve Zbraslavi. Foto: Vít Honys, 2016.

ní památkové péče a ochrany přírody (dále KSSPOP) v Ústí nad Labem z 12. 7. 1969 ohledně vloupání do kostela asi v roce 1965, kde se hovoří o tom, že pachatelé seděli u zamčeného hracího stolu varhan, které pak konzistoř prodala na Slovensko (tedy asi v letech 1966–1968).¹⁹ Také jednomanuálové kuželomechanické varhany Martina Zause z roku 1896 ze zrušeného kostela Nejsvětější Trojice v Ledvicích (okr. Teplice) se měly dostat na střední Slovensko, do Římskokatolické farnosti Detvianská Huta.²⁰ V roce 1965 se Děkaný úřad v Mostě dotazoval biskupské konzistoře v Litoměřicích na možnost odprodeje mobiliáře a varhan, které tehdy již byly zbaveny píšťal (dochovaná fotografie zachycuje prázdná prospektová pole vyplněná textilií), z kostela Nanebevzetí Panny Marie ve Slatinicích u Mostu (nevyužívaného od roku 1958) do Římskokatolické farnosti v Nebeské Rybné v Orlických horách.²¹ Smutný byl osud cenných jednomanuálových barokních varhan z počátku 18. století z kostela Narození Panny Marie v Bystřici (okr. Chomutov), zbořeného po roce 1970, které byly vandalsky zničeny již kolem roku 1967 a jejichž vzhled dokumentuje pouze dochovaná fotografie interiéru.²² Varhany kostela sv. Petra a Pavla v Novém Sedle nad Bílínou, nástroj pneumatické soustavy firmy Rieger opus 1189 z roku 1905 o jednom manuálu s pedálem a celkem 14 rejstříky, z nichž polovina byla extenzemi, nacházející se dle expertizy ještě roku 1965 v poměrně dobrém stavu, měly být

přestěhovány po roce 1966 kamsi na Prostějovsko.²³ Dvoumanuálové cenné varhany se 16 znějícími rejstříky z kostela sv. Václava v Čachovicích (okr. Chomutov), tvořené barokním hlavním strojem Václava Starcka z Lokte z doby kolem roku 1720 a pozitivem v zábradlí kruchty dostavěným loketským varhanářem Ignácem Schmidtem, byly připraveny již před polovinou 60. let 20. století o veškerý cínový píšťalový fond, vzdušnice a dřevěné píšťaly však byly zachovalé a ještě v této době umožňující rekonstrukci.²⁴ Na konci 60. let v souvislosti s likvidací obce i s kostelem byly demontovány a jejich části byly uloženy v depozitním kostele ve Vysočanech (okr. Chomutov), kde došly další újmy při opakovaných vloupáních. Torzo jejich píšťalového fondu bylo využito pro rekonstrukci jiných barokních varhan v blíže nejmenovaném kostele ve středních Čechách.²⁵ Dodnes se z těchto varhan dochovala vzdušnice pozitivu v soukromém majetku. Malé varhany kaple sv. Jana Nepomuckého v Dřínově (okr. Most) byly v průběhu roku 1970 předány sestrám sv. Vincence v Niměřicích.²⁶

Poněkud bohatší jsou již informace pro období po uzavření tzv. trojstranné Dohody o zajištění zachrany a dokumentace kulturních památek v Severočeském hnědouhelném revíru roku 1972, kdy došlo při SÚPPOP a KSSPOP v Ústí nad Labem k ustavení do terénu vyslané, avšak nepočtené pracovní skupiny pro tuto

děkanského úřadu v Mostě biskupské konzistoři v Litoměřicích z 27. 8. 1965. Jednalo se o jednomanuálový nástroj z let 1738–1739 postavený chabařovickým varhanářem Janem Kryštofem Standfusse (za sdělení informace děkuji Tomáši Horákovi – jde o výsledek jeho archivního výzkumu), v nejištěné době částečně upravovaný zvýšením prospektu na Principál 8' včetně redukce a úpravy řezbářské výzdoby (nad píšťalami). V kostele v Nebeské Rybné ani v okolí se však tyto varhany nenacházejí.

²² Mirjam Skoumalová, Zaniklý kostel Narození Panny Marie v Bystřici, *Monumentorum Custos*, 2009, s. 53–56. Dispozice varhan ceněných dle dochované expertizy J. Pavla a J. B. Krajse z 5. 10. 1965 jako dílo vysoké památkové hodnoty obsahovala v manuálu s původní klaviaturou v čele postamentu následující rejstříky: Copula maior 8', Principal 4' (původní pucované píšťaly), Flauto di Gamba 4', Copula minor 4', Principal 2', Quinta 1 1/3', Oktav 1', Mixtura 3x. Pedál obsahoval jediný stále zapojený rejstřík v 16' poloze. O vzniku a autorství nástroje, dle prospektu snad z okruhu loketských varhanářských dílen, není nic známo, neboť do kostela v Bystřici byl jako starší nástroj prodán kadaňskou dílnou Gröblů (za tuto informaci děkuji Tomáši Horákovi).

²³ NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem, ATO, Nové Sedlo nad Bílínou 63/11, expertiza J. Pavla a J. B. Krajse ze 4. 9. 1965; dopis ředitele KSSPOP Ing. Štaubra litoměřické kapitulní konzistoři ze 14. 6. 1966.

²⁴ NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem, ATO, Čachovice 14/7, expertiza J. Pavla a J. B. Krajse z 5. 10. 1965. Posudek konstatuje vysokou hodnotu nástroje včetně jeho skříň a řezbářské i sochařské výzdoby. Nástroj měl v této době stále původní krátké oktávy v manuálech i pedálu obvyklého rozsahu, pouze měchová soustava poháněná klikovým hřídelem byla pozdějším zásahem podbořanské firmy Langebauer z roku 1910.

²⁵ Mirjam Skoumalová, Kostel sv. Václava v Čachovicích, *Monumentorum Custos*, 2012, s. 99–104.

²⁶ KAB Litoměřice, sign. 3 II A 2, sloha Židovice, inventář kaple sv. Jana Nepomuckého v Dřínově vyhotovený administrátorem J. Čuríkem 18. 4. 1971. V zámecké kapli v Neměřicích se však dnes již nenacházejí.

■ Poznámky

¹⁹ NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem, Archiv těžební oblasti (dále jen ATO), Komořany, 38/1.

²⁰ Ústní sdělení varhanáře Petra Nožiny. Kostel v Ledvicích přestal být dle ústního sdělení dnes již zesnulého tehdejšího administrátora z Kostomlat pod Milešovkou P. Emanuela Kindermanna liturgicky využíván v roce 1965.

²¹ KAB Litoměřice, sign. 3 II A 2, sloha Slatinice, dotaz

oblast. Můžeme tak sledovat neúspěšný pokus o záchranu jednomanuálových mechanických zásuvkových varhan se skříňi s „akantovými“ řezbami z kostela Jména Panny Marie v Kundratcích (okr. Chomutov), jedné z mála zapísaných ve státním seznamu movitých památek, jejichž přesun a nové umístění bylo nutno řešit v průběhu roku 1973. Pracovnice základny pro těžební oblast Soňa Rambousková nejprve předpokládala transfer do Březence, kde svítla na několik měsíců naděje na záchranu tamějšího chátrajícího kostela, od níž se však na podzim téhož roku ustoupilo a kostel byl zbořen. Posléze se zoufale pokoušela uplatnit varhany jinde, mimo jiné i pro sbor Církve bratrské v Náchodě, který sháněl pro svou modlitebnu menší nástroj, ale bezúspěšně. Nástroj byl koncem listopadu roku 1973 demontován do tří beden a měl být uložen v interiéru kostela v Otvicích u Jirkova. Dochovaný posudek varhanáře Antonína Peřiny z Bečova nad Teplou ze 17. 12. 1973, který nástroj demontoval a byl činný při demontáži a stěhování varhan i v jiných lokalitách regionu, popisuje, že v nástroji chyběla již celá Mixtura, velké C v prospektovém Principálu včetně několika píšťal nejvyšší oktávy téhož rejstříku a Oktávy 2', dřevěné píšťaly, vzdušnice a traktura že jsou napadeny červotočem, truhlářská práce na skříni špatná, poškozená představami a pozdějšími opravami, ale že oprava je možná s nákladem asi 30 000 Kčs. Litoměřická kapitulní konzistoř však již počátkem roku 1980 žádala KSSPPOP v Ústí nad Labem o zrušení památkové ochrany tohoto nástroje na základě přiloženého posudku Emanuela Šaška z opravny Československých hudebních nástrojů v České Lípě z předchozího roku. Ten konstatoval, že chybí klaviatura, táhla jsou ulámaná, bedna s kovovými píšťalami byla narušena a otevřena a z celého osazení píšťalových rejstříků zůstalo pouze několik cínoolovených poškozených píšťalek a neúplný prospekt, dobový přezíravý vztah k historickému nástroji pak charakterizuje závěrečné hodnocení: „...tím, že u varhan nejsou píšťaly nemá nástroj žádnou cenu osazení novými píšťalami by se nevyplatilo a dřevěné píšťaly pokud zůstaly jsou narušeny červotočem a tedy bezcenné... Podle mého názoru se jedná o běžnou řemeslnou jednoduchou práci bez podstatného významu...“²⁷ Stopa po nástroji tím končí v neznámu...

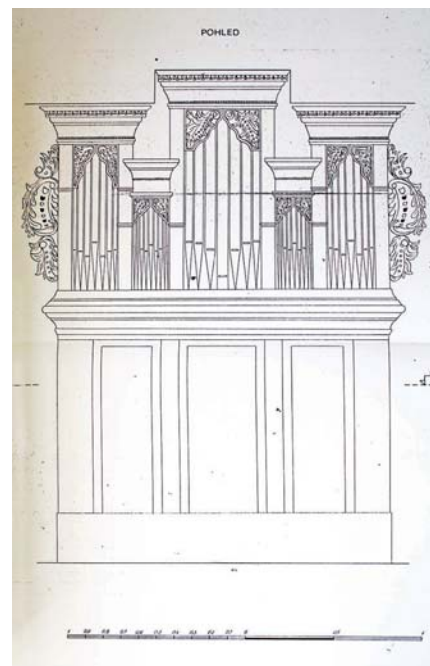
V kostele sv. Michaela archanděla v Tušimicích (okr. Chomutov) stával mechanický zásuvkový dvoumanuálový nástroj z roku 1841 z kadaňské dílny Josefa Gröbla v klasicistní mramorované skříni. Dle dochované expertizy měly varhany v prospektu ještě původní cínové prospektové píšťaly, z nichž 6 již chybělo, a obsahovaly 12 rejstříků s ještě klasicistnou pozdně barokní dispozicí I. manuálu, dispozice II. ma-

nuálu byla z poloviny narušena romantickou dispoziční úpravou. Nástroj také disponoval přetahovací manuálovou a pedálovou spojkou.²⁸ Jeho zánik, patrně v důsledku přenechání nevyužívaného kostela na sklad obilí místního JZD (pro absenci jiných vhodných prostor v okolí, které již byly zbořeny!!) až do jeho konečné likvidace, znamenal nenahraditelnou ztrátu již proto, že z prací této regionální varhanářské dílny se zachovaly pouze dva malé, částečně pozdějšími úpravami narušené nástroje.

Dvoumanuálové kvalitní mechanické zásuvkové varhany Karla Schiffnera z roku 1878 s dochovaným původním cínovým prospektovým Principálem z kostela Všechny svatých v Radovesicích (okr. Teplice), který zanikl v důsledku budování výsypky počátkem 80. let 20. století, byly zachráněny přesunem do novorománského kostela sv. Josefa v Ústí nad Labem – Předlicích, kde se nacházejí dodnes, ovšem bez završovacího oblouku nad střední věží prospektu (údajně nevyhovujícího architektovi řešení interiéru) a s nevhodnými zásahy do původní intonace.²⁹ Varhany pneumatické soustavy z kostela v Židovicích (okr. Most) měly být prodány 28. 5. 1971 Římskokatolickému farnímu úřadu v Dolních Bojanovicích u Hodonína na Moravě.³⁰ Desetirejstříkové jednomanuálové varhany Martina Zause z roku 1898 z kostela sv. Jakuba v Kralupech u Chomutova měly být původně přeneseny do kostela sv. Vendelína v Pernštejně, ale protože tajemnice Okresního národního výboru v Chomutově transfer odmítla povolit s odůvodněním, že v tomto kostele nebude obnovena kulturní činnost, objednal římskokatolický farní úřad odhad nástroje pro prodej do kostela v Lukách nad Jihlavou (okr. Jihlava; transfer se neuskutečnil).³¹ Jeden z mála v regionu dochovaných raně romantických nástrojů varhanáře Karla Eisenhuta z roku 1882 s mechanickou zásuvkovou manuálovou, kuželovou pedálovou vzdušnicí a 8 rejstříky z kostela sv. Martina v likvidované Tuchomyšli na Ústecku byl přemístěn v 70. letech 20. století do kostela sv. Václava v sousedních Roudnících (okr. Ústí nad Labem), kde dodnes plní svou funkci.³²

■ Poznámky

27 NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem, ATO, Kundratice 44/3 (pravopis dle originálního dokumentu). Dispozice varhan s volným, údajně snad pozdějším hracím stolem dle dochované expertizy J. Pavla a J. B. Krajse z 10. 12. 1965 obsahovala v manuálu následující rejstříky: Flétna 8', Salicionál 8', Principál 4', Flétna 4', Oktáva 2', Mixtura 1' 3x; v trvale zapojeném pedálu 8' rejstřík. Nástroj byl na základě špatně určené řezbářské ornamentiky (udávané „akantové řezby“ byly ve skutečnosti rostlinnými rozvilinami kombinovanými s druhorokokovými křídlovými řezbami) mylně datován do druhé poloviny 17. století, ve skuteč-

Obr. 4. Kundratice, okres Chomutov, kostel Jména Panny Marie, náčrt klasicistního prospektu varhan patrně z dílny chebských Müllerů před demontáží a zánikem. NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem, odd. dokumentace, příloha evidenční karty památky, neautorizováno, bez data. Reprofoto: Vít Honys, 2016.

nosti šlo o klasicistní nástroj patrně z dílny chebských Müllerů.

28 NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem, ATO Tušimice. Dispozice nástroje obsahovala v I. manuálu: Principál 8', Quintadu 8', Oktáva 4', Flautu 4', Quintu 1 1/3', Mixturu 4x 1 1/2'; v II. manuálu: Principál houslový 8' (nový), Salicionál 8' (nový), Kopulu 8', Kopulu 4'; pedál o rozsahu C – a: Subbas 16', Violon 8'. Expertiza nástroj hodnotila jako ohrožený nevhodným využitím kostela a možností volného přístupu osob a doporučovala jeho záchranu a konzervaci.

29 Expertiza J. Pavla a J. B. Krajse z 10. 12. 1965 zachycuje původní dispoziční mechanického zásuvkového nástroje s rozsahem manuálu C – d3 (I. manuál: Bordun 16', Principál 8', Flöte 8', Quinta 2 2/3', Octav 2', Mixtur 3x; II. manuál: Lieblich gedeckt 8', Salicionál 8', Fugara – správně Geigenprincipal 4'), a pedálu C – c1 (Subbas 16' Violon 8'), spojky II/I, I/P, hodnotí je jako kvalitní práci, omylem ovšem konstatuje v duchu dobových představ, že v II. manuálu chybí 2' rejstřík; blíže: NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem, ATO Radovesice 78/6; Tomáš Horák, *Varhany a varhanář Ústecka*, Ústí nad Labem 2002, s. 38–39.

30 KAB Litoměřice, sign. 3 II A 2, sloha Židovice, litoměřické biskupské konzistoři zasláný inventář kostela.

31 KAB Litoměřice, sign. 3 II A 2, sloha Kralupy, dopis ze 14. 4. 1976; NA Praha, fond ZÚ 1914–1916, katastr varhan, kart. 613.

32 Horák (pozn. 29), s. 40, 51.

5

Obr. 5. Roudníky, kostel sv. Václava, varhany Karla Eisenhuta z roku 1882, přemístěné ze zbořeného kostela v Tuchomyšli. Foto: Jan Koloc, 2008.

Jednomanuálové varhany z období varhanářského romantismu z kostela sv. Mikuláše v Holešicích (okr. Most) koupil Římskokatolický farní úřad v Majcichově u Trnavy, kde je měl instalovat roku 1979 varhanář Vladimír Grygar.³³

Finanční prostředky mostecké základny těžební oblasti určené na vypořádání škody způsobené na památkách těžební činností na rozdíl od situace před rokem 1972 obvykle umožňovaly pokrýt alespoň náklady na demontáž a transfer vybavení kostelů, tedy i varhan, od konce 80. let však v souvislosti s utužující se normalizací pouze tehdy, pokud byly realizovány prostřednictvím socialistických organizací s oprávněním k této činnosti, tedy nikoliv již individuálních subjektů. Dokládá to dopis duchovního správce z Kopist u Mostu litoměřické konzistoři ohledně rozebrání a přesunu varhan z Kopist a Holešic u Mostu. S rozčarováním konstatuje, že tyto práce již nemůže provádět na smlouvu varhanář Antonín Peřina (zmíněný výše), nýbrž zástupce Služeb družstva invalidů v Gottwaldově Vladimír Grygar.³⁴ Od této doby se v souvislosti s demontážemi a transfery varhan uplatňují zejména zástupci drobných provozoven oprav hudebních nástrojů, kteří však obvykle neměli s varhanami, zejména historickými, potřebné zkušenosti. Vedle již zmíněného Vladimíra Grygara to byl zejména Emanuel Šašek z České Lípy, jen ojediněle, v souvislosti s demontážemi varhan města Mostu a Nového

Sedla nad Bílinou pak některé ze 4 oficiálních varhanářských podniků tehdejšího státu (Organa, Igra, Varhany Krnov). V samotném městě Most byly nejdříve rozebrány dvoumanuálové varhany pneumatické soustavy z bývalého kapucínského kostela Nanebevzetí Panny Marie, o kterých se posudek J. Pavla a J. B. Krajse vyjádřil v tom smyslu, že nemají památkovou hodnotu v důsledku přestavby na romantiku, ale že jsou využitelné v jiném interiéru.³⁵ Varhany ještě v závěru roku 1965 rozebrala a deponovala provozovna tehdejšího Dřevozpracujícího družstva Organa v Kutné Hoře, přičemž mostecký děkan Jaroslav Knespl je zamýšlel jako „moderní“ výhledově umístit do náhradního kostela, který bude v novém Mostě vybudován, nakonec ale údajně skončily v Trenčíně.³⁶ Podstatně větší pozornost byla věnována oběma nástrojům děkanského kostela Nanebevzetí Panny Marie v Mostě, jistě i proto, že zvuk malých varhan reprezentoval republiku na prvním dílu krátce předtím vydaného gramofonového kompletu České, moravské a slovenské barokní varhany. Varhany prohlédli již v říjnu roku 1969 zástupci podniku Varhany Krnov O. Veverka, J. Král a J. Adámek, kteří u velkých varhan, postavených původně Václavem Starckem z Lokte v letech 1739–1741, doporučili zachovávat nástroj ve stavu po přestavbě na pneumatický systém L. Hauserem roku 1932, neodpovídající aktuálním uměleckým požadavkům, nýbrž vrátit se k původní podobě podložené jak nálezy historického píšťalového fondu uvnitř nástroje, tak údajně původní dispozicí dohledanou v zahraniční odborné literatuře – ovšem (v duchu doby) při nové elektrické traktuře a náhradě většiny původních píšťal novými z kvalitní cinové slitiny. Chórové varhany (postavené roku 1738 Václavem Starckem a Janem Adamem Pleyerem z Lokte) zachované v podstatě v původním stavu doporučili pouze konzervovat, případně doplnit rozsah pedálu na 25 tónů doplňkovou vzdušnicí. Řešení velkých varhan se pak v období demontáže nástroje v souvislosti s přípravou na přesun kostela stalo v letech 1972–1973 předmětem studie na rekonstrukci a reinstalaci, zpracované Ing. Bohumilem Plánským z krnovského závodu. Ten sice počítal s přibližnou rekonstrukcí původní dispozice, avšak se zcela novým hracím stolem s moderními rozsahy a také vtíravou ideou rozšíření o třetí manuál v žaluziích na výsledný počet 46 rejstříků, aby tak vznikl všestranně použitelný koncertní nástroj. U chórových varhan sice byla předpokládána výše uvedená koncepce, avšak doplněná z pohledu dnešních památkových nároků zcela nepřijatelným návrhem na vyleštění prospektových píšťal a dodání nových dřevěných abstraktů.³⁷ Následné poměry (po mediálně prezentovaném přesu-

nu kostela dlouho odkládané řešení interiéru nesmělo dle požadavku krajských a stranických orgánů připomínat kostel) však realizaci této ideje odsunuly až na závěr 80. let 20. století. Jednomanuálové mechanické kuželové varhany mosteckého kostela sv. Václava, dílo pražské firmy Rejna a Černý z roku 1897 s 10 rejstříky, byly expertizou J. Pavla a J. B. Krajse ohodnoceny jako nástroj, jehož hodnota nebyla velká, ale díky dobrému stavu by se daly užít v jiném, menším kostele. Po rozebrání a dlouhodobém deponování měl varhany koncem roku 1980 odkoupit Římskokatolický farní úřad Krškany pri Leviciach na Slovensku, transfer se měl uskutečnit prostřednictvím již zmíněného Vladimíra Grygara ze Služeb družstva invalidů v Gottwaldově.³⁸ Komplikovanější byl pokus o záchranu dvoumanuálových barokních varhan Václava Starcka z mosteckého kostela minoritů. Po odborném posudku J. Pavla a J. B. Krajse z 16. 6. 1965 následoval další, již za účasti vedoucího varhanářské dílny pražského družstva Igra Františka Bílského z 18. 2. 1975. Zde byl nástroj autorsky mylně přisouzen J. Helwigovi (tedy příslušníkovi králické varhanářské dílny), konstatovány 2 nepůvodní rejstříky a absence většiny třetí řady Mixtury v rozsahu e–cis 2. Vedle běžné opravy bylo v duchu dobových názorů rovněž navrženo chromaticizovat pedál. Po demontáži byl předpokládán transfer a instalace na kůr kostela sv. Jiří v Českých Zlatnících u Mostu, kam mělo být přemístěno zařízení to-

■ Poznámky

33 Podrobněji k transferu NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem, ATO Holešice – varhany 25/1. Nástroj, zřejmě dílo K. Müllera (jiné prameny udávají F. Langenauera) s rejstříkovými kancelami měl dle expertizy J. Pavla a J. B. Krajse ze 4. 10. 1965 následující dispozici v manuálu (C – f3): Bourdon 16', Principal 8', Salicional 8', Octav 4', Flöte 4', Dolce 4', Kvinta 2 2/3', Octav 2'. V pedálu (C – d1): Subbas 16', Bourdonbas 16', Cello 8'.

34 NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem, ATO Holešice, 25/1 – varhany.

35 NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem, ATO Most 119/4/1, expertiza J. Pavla a J. B. Krajse ze 14. 9. 1965. Expertiza konstatuje, že starý prospekt z 18. století byl jako první vsazen do novorománského prospektu, a uvádí také dispozici (I. manuál: Bordon 16', Flétna 8', Gamba 8', Principal 8', Flétna krytá 4', Fugara 4', Oktáva 4', Mixtura 2 2/3', Cymbál 1 1/3'; II. manuál: Fugara 8', Salicional 8', Kryt líbezný 8', Vox coelestis 8', Salicet 4', Flétna 4', Violino 4', Pedál: Bordon 16', Principal 16', Celo 8', Violon 8', Oktavbas 8', Mixtura 5 1/3').

36 KAB Litoměřice, sign. 3 II A 2, sloha Most, dopisy děkana J. Knespla z 27. 8. a 2. 10. 1965.

37 NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem, ATO Most, 119/7/151, 160.

38 NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem, ATO Most 119/2/2.

6

7

hoto kostela s většinou malířské výzdoby. Hospodářská smlouva s družstvem Igry z roku 1976 na tuto akci však byla roku 1978 zrušena, důvodem byla mj. i politická nevhodnost tehdejších orgánů. Demontované varhany byly nevhodně uloženy, částečně ve stodole v Českých Zlatnících (skříň), kde na ně údajně rok přišlo, částečně v nevyhovujících podmínkách vlhké stáje fary v Horním Jiřetíně, přišly v konferenčním sále fary. Na nevhodné uložení varhan upozorňovali i pracovníci Igry. V dobově beznaděnné situaci kolem roku 1980 se objevil i návrh varhany přechodně instalovat v pražském chrámu sv. Ignáce do doby, než se opraví velké varhany, od něhož však po zvážení bylo upuštěno.³⁹ K obnově a instalaci nástroje v Českých Zlatnících v rámci zamýšlené expozice barokní kultury bylo možno přistoupit až roku 1987, kdy ovšem bylo zjištěno, že se ve stodole fary v Českých Zlatnících ztratila část rezbářské výzdoby skříň. Původní demontované varhany kostela v Českých Zlatnících z dílny Fellerů byly Emanuelem Šaškem oceněny roku 1980 na 15 000 Kčs a zřejmě je získala opět farnost Krškany při Leviciach.⁴⁰

Deprimující vlna likvidace kostelů v zájmové oblasti těžby a nesnáze s depozitními prostory vedly posléze některé duchovní k zoufalému zajišťování přesunů mobiliářů a varhan s předstihem. Např. hornojiřetínský duchovní správce roku 1979 v odpovědi na výtku litoměřické konzistoře, že bez oprávnění nechal rozebrat varhany kostela Nejsvětějšího Srdce Páně v Albrechticích, uvedl, že farní prostory jsou plně rozebraných varhan z Českých Zlatníků a od

mosteckých minoritů, s albrechtickými, které jsou složeny ve stáji, že počítal jako s výpomocnými do Horního Jiřetína, když pro opravu stávajících nelze sehnat potřebnou součástku, a protože se dozvěděl, že jiřetínský kostel se bude také bourat, nechtěl by, aby tak dopadly i hornojiřetínské varhany, proto ať je konzistoř někde nabídnou i s demontáž. Albrechtické varhany, pneumatický nástroj Kryštofa Müllera z počátku 20. století, oceněné Emanuelem Šaškem na 10 000 Kčs, byly zakoupeny Římskokatolickým farním úřadem Krškany při Leviciach.⁴¹ Obdobně s předstihem, ač k likvidaci obce s kostelem v důsledku listopadových událostí roku 1989 nedošlo, byly přesunuty cenné památkově chráněné rokokové varhany Ignáce Schmidta z roku 1779 z kostela sv. Jana Evangelisty v Malém Březně (okr. Most) do moravské Nosilavi, aby po roce 1990 skončily v jižních Čechách v kostele sv. Víta v Soběslavi, kde jsou velmi váženy a využívány přiměřeně své hodnotě.

Fragmentární a částečně zdevastované nástroje často skončily ve skladech varhanářských podniků jako potenciální materiál pro stavbu nových varhan, který mohl vysoké pořizovací náklady poněkud snížit. V tomto smyslu se těžební oblast se svými zdevastovanými a často obtížně zastavitelnými kostely a kaplemi stala skrytým zdrojem levného, jinak obtížně dostupného materiálu, o který projevovali neuctivý zájem varhanářské podniky i varhanář-amatéři. V některých případech zřejmě došlo u menších cenných nástrojů, zejména u pozitivů, k utajenému vývozu či prodeji do SRN, země

Obr. 6. Radovesice, kostel Věch svatých, varhany Karla Schiffnera z roku 1878 ještě před transferem do kostela sv. Josefa v Předlicích. Foto: NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem, 1967.

Obr. 7. Stránsce u Mostu, zámecká kaple, prospekt varhan s torzy kovového pštalového fondu a rezbářskou výzdobou (dnes deponováno na SZ Jezeři). Foto: NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem, 1961.

s tehdy již vyspělou kulturou respektu k historickým varhanám, a to v představě nadějnějších perspektiv ve srovnání s bezútešnou vizí dalšího normalizačního vývoje, který varhany těchto oblastí předurčoval víceméně k ponechání svému osudu, respektive zničení neodbornou opravou. Ojediněle došlo k jejich uložení se záměrem instalace v jiném objektu v budoucnu. Například cenný, avšak památkově nechráněný nástroj Tobiasa Franze Flecka z roku 1718 z kostela sv. Petra a Pavla v Lipticích u Duchcova, jehož hodnoty rozeznal varhanář interpret dr. Jiří Reinberger, byl po rozebrání deponován v areálu děkanství v Duchcově s výhledem na

■ Poznámky

39 NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem, ATO České Zlatníky 16/3.

40 NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem, ATO České Zlatníky 16/3; Karel Kraus, Záchrana a dokumentace památek tzv. těžební oblasti na Mostecku, in: *Osud Mostecká. Člověk a životní prostředí včera a dnes*, Most 1996, s. 181–183.

41 KAB Litoměřice, sign. 3 II A 2 Albrechtice, okr. Most, korespondence z 23. 4., 17. 9. a 17. 10. 1979.

8

Obr. 8. Libkovic, kostel sv. Michaela archanděla, varhany Antona Feller z roku 1884 ještě v původním umístění (dnes v kostele v Mařenicích). Foto: Vít Honys, 1988.

případnou instalaci v duchovské kapli sv. Barbory (kam by se však vešel jen s velkými obtížemi). Před rokem 1990 však odtud beze stopy zmizel.⁴² Deponováním v interiéru zámku Jezeří se podařilo zachránit také torzo cenného rokokového šestirejstříkového pozitivu zatím neurčeného stavitele s původní manuálovou klaviaturou s vyřezávanými čely z kaple zámku ve Stráncích (okr. Most), roku 1966 plánované pro umístění v kostele sv. Markéty ve Vintřově, byť se z jeho píšťalového fondu zachovala jen malá část dřevěných krytých píšťal.⁴³ Torzo mechanického zásuvkového nástroje Karla Augusta Schrödera z Pirny z roku 1856 ze zdevastovaného evangelického kostela v Chabařovicích, který roku 1987 neunikl odstřelu před plánovanou, ale nakonec naštěstí neuskutečnou likvidací města, zachránil budoucí restaurátor varhanních strojů Mgr. Rudolf Valenta, duchovní Sboru církve československé husitské na Zbraslavi, a využil jej jako základ rekonstruovaného nástroje pro tento sbor, v němž je v provozu dodnes.⁴⁴

Posledním nástrojem přesunutým z kostela určeného k demolici byly jednomanuálové mechanické zásuvkové varhany Antona Feller z Libouchce z kostela sv. Michaela archanděla v Libkovicích u Mostu, poslední dochované dílo tohoto varhanáře z roku 1884, které bylo v provozu až do ukončení bohoslužeb v tomto kostele roku 1987.⁴⁵ Ve fázi zahájení likvidace této poslední severočeské obce, která padla za obětí povrchové hnědouhelné těžby, byly varha-

ny přemístěny do rekonstruovaného kostela sv. Maří Magdaleny v Mařenicích (okr. Česká Lípa), kde dodnes plní svou funkci.

Koncem 80. let 20. století se jako jediné v dané oblasti dočkaly obnovy oba deponované nástroje přesunutého děkanského kostela v Mostě a nástroj z mosteckého minoritského kostela určený pro kostel v Českých Zlatnících. Tehdy již bylo využito metodické pomoci historicky prvního specializovaného odborníka SÚPPOP pro historické varhany dr. Jiřího Belise, který obě akce pomohl usměrnit ve prospěch památkových hodnot a správně určil jako autora minoritských varhan Václava Starcka z Lokte. V případě velkých varhan, kde trval požadavek varhanních interpretů na všestranně využitelný koncertní nástroj, se podařilo prosadit požadavek rekonstrukce mechanického starckovského původního stroje s replikou původního hracího stolu v postamentu varhanní skříně, zatímco nové části stroje, zejména III. manuálu, byly soustředěny do samostatné nové skříně v severní lodi, obě části pak byly prostřednictvím elektrické traktury propojeny do nového hracího stolu (pro varhanního interpreta se tedy nabízí možnost volby historického, či moderního hracího stolu). Rovněž v případě restaurování varhan v Českých Zlatnících byl v době, kdy se u historických varhanních strojů pietní restaurátorské postupy inspirované zahraniční úrovní teprve začínaly uplatňovat, prosazen větší důraz na respekt k původní materiálové substanti s opuštěním ideje modernizace tónového rozsahu pedálu, při restaurování skříně byly také provedeny rekonstrukce chybějících řezeb.

Při zpětném ohlednutí je možno konstatovat, že tzv. těžební oblast dnešního Ústeckého kra-

je přišla o většinu svého varhanního fondu, byť nešlo vždy jen o nástroje hodné památkové ochrany. Minimálně srovnatelný počet varhan v těchto oblastech však zanikl především v důsledku barbarství a vandalismu provázejícího regionální migrace obyvatelstva a obecnou, politicky podbarvenou ztrátu kulturního povědomí, dnes opět pozvolna křídšeného. Uskutečněné transfery, s ohledem na dobové poměry plně pochopitelné, neboť bez nich by některé z těchto nástrojů dnes již vůbec neexistovaly, přitom nemusely být pro nástroje záchranou, neboť zejména na Slovensku docházelo k jejich dalším úpravám a přestavbám snižujícím jejich hodnoty a je otázkou, které z nich dnes ještě vůbec existují. V řadě případů došlo ke snížení hodnoty památkově cenných nástrojů také nevratným vytržením z architektonických, uměleckých a akustických vazeb původních interiérů, které již nelze obnovit. Počet varhanních nástrojů se například v nejméně postižených okresech Most a Chomutov snížil z původně předpokládaného množství (výše uvedené případy likvidací a transferů varhan v důsledku těžby uhlí nemusejí být plně vyčerpávající) přibližně na třetinu (v současnosti dochováno celkem 43 nástrojů; z tohoto počtu jen část se dnes nachází v přijatelném funkčním stavu). Tyto skutečnosti jsou varováním pro budoucnost, která již nesmí dopustit v takto těžce postižených regionech jakékoliv další ztráty uměleckých hodnot a naopak musí přispět k záchraně těch, které jsou nadále vážně ohrožené i v současnosti, což platí i o řadě dosud dochovaných historických varhan.

■ Poznámky

42 Honys (pozn. 11), s. 21, 24.

43 KAB sign. 3 II A 2, sloha Most, dopis DÚ v Mostě litoměřické konzistoři z 10. 8. 1966. Rokajové křídlové řezby včetně dalších prvků výzdoby a prospektové píšťaly zmizely z nástroje dle fotodokumentace již do roku 1967.

44 Horák (pozn. 29), s. 26; osobní sdělení Rudolfa Valenty.

45 Osobní vzpomínka autora, který v letech 1986–1987 na nástroj hrával jako poslední libkovičský varhaník. Nástroj se dochoval v původním stavu včetně prospektového Principálu, klaviatur (manuál C – c3 chromaticky v převrácené barevnosti, pedál C – c1 chromaticky, 12 znějících tónů) a soustavy 2 klínových měchů; dispozice manuálu (C – c3 chromaticky): Principal 8', Gedackt 8', Flauta 8', Gamba 8', Octav 4', Mixtur 2' 3x; pedál: Subbass 16', Flautbass 8'.

46 Restaurátorské zprávy (pouze ohledně restaurování varhanní skříně) uloženy v archivu restaurátorských zpráv odd. EDIS NPÚ, ÚOP v Ústí nad Labem pod sign. 619, 621, 665.